

rekvő szerzőktől, az a már Meštrović fiataalkorában is jól ismert és ma már teljes polgárjogot nyert tudomány, a lélektan szempontjainak mellőzése. Mert úgy véljük, hogy e szempont sem Meštrović, sem más művész munkásságának elemzéséből nem hiányozhat.

Udvary Gyöngyvér és Vincze Lajos vállalkozását sikeresnek mondhatjuk. Könyvük feltétlenül hozzájárul Meštrović méltatott, vitatott és elvitatott egyéniségének jobb megismeréséhez — egyúttal a jugoszláv—magyar kulturális kapcsolatoknak is jó szolgálatot tesz.

GAJDOS TIBOR

ÖT ÉVSZÁZAD KÖZNYELVE

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I. kötet A—C.

Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: Szabó T. Attila.

Kriterion, Bukarest, 1975.

A romániai magyar, de az egyetemes magyar nyelvtudománynak is fontos, felbecsülhetetlen értékű kézikönyvét jelentette meg dicséretes megértéssel a bukaresti Kriterion könyvkiadóház. Szabó T. Attila professzor műve nemcsak a tudományt szolgálja, hanem politikai jelentőségű is, hisz a román és szász közösséget is érintő anyagot is tartalmaz. Erdély különleges helyzetéből adódik a háromnyelvűség szabta igények kielégítésére való törekvés. Erdélyben a románok, magyarok, szászok évszázados együttélése, kapcsolata a mindennapi életben is érződik, nyelvi szintű lecsapódása is el nem hanyagolható módon állandóan jelen van. A három nemzet kölcsönhatása történelmi tény, gazdasági, társadalmi, művelődési szintű, nem egyirányú, hanem mindegyik nyelvi közösség hat és visszahat egymásra. Ez annyira természetes dolog, hogy erdélyi kollégáink, többek között a Kolozsvári Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének dolgozó magyar nyelvi vizsgálataik során sohasem feledkeznek meg a szinkrón és diakrón jellegű kölcsönhatások vizsgálatáról, román vagy szász kollégáik műveinek ismertetéséről, eredményeik megismeréséről, de a többiek is ezt teszik.

Hogy valóban ilyenképpen állnak a dolgok, csak néhány művet említsünk meg. Szabó T. Attila művei közül említésre méltó: Weidlein János: *Német dülőnevek jelentősége a magyar tudományosság szempontjából* (Erdélyi Múzeum XL.); Draganu Nicolae: *Vechimea si raspindirea Românilor pe baza toponimiei si a onomasticeii* (Erdélyi Múzeum XLI.); Pasca Stefan: *Nume de persoane si nume de animale in Tara Oltului* (Erdélyi Múzeum XLII.); *Ragozott magyar helynevek a ruménben* (Magyar Nyelvőr XXXV.); *Adatok a kolozsmegyei újabkori román helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez* (Melich-emlékkönyv); *O colectie de nume topice din Transilvania, culese din documente vechi si unele probleme de toponimie transilvaneana*: Omagiu lui Jorgu Jordan, Bucuresti, 1958.; *Román kölcsönszavak Gyarmathi Sámuel nyelvhasznításában* (Nyírk. IV.); *A Pápai Páriz szótárkiadások magyar szókincsének román kölcsönszóanyaga* (StUBB. 1960); *Eredmények és hiányosságok a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori elemeinek vizsgálatában* (StUBB. 1962.); *Előzetes jegyzetek román eredetű kölcsönszavaink középnyelvi rétegéhez* (StUBB. 1962.); *Jegyzetek*

a Román Nyelvatlasz új sorozatának III. kötetéhez (MNY. IX.).

A kölcsönhatások vizsgálata során kitűnő művek születnek, mint a *Román—magyar szótár I—II.* 1964, vagy Márton Gyula: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* (Kriterion, Bukarest, 1972.); *Adalékok a bilingvizmus kérdéséhez* (NyIrK IV.), vagy Drimba Vladimir: *Materiale pentru studiul raporturilor lingvistice romano—maghiare* (CL. V.) stb.

Szabó T. Attila *Szótörténeti Tára* nemcsak a magyar szavakat veszi számba, hanem a történeti szótárak sorában először az idegen és a jövevényszavak nem lebecsülendő számú és értékű rétegét is. Így bekerültek a tárba a román és szász szavak is, hiteles képét adva a köznapi nyelvi szint szókészletének 500 év használatában.

A *Szótörténeti Tár* a történeti szótárak (Szarvas—Simonyi: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, Szamota—Zolnai: *Magyar Oklevélszótár*) rendjébe tartozik. Ezeknek a szótáraknak az a céljuk, hogy a nyelv szókészletének múltját fejlődésében, változásában, általában dinamikus mozgásában mutassák be jelölve, feljegyezve a szavak felbukkanásának idejét a régi szövegekben, kéziratok oklevelekben, kódexekben, régi nyomtatványokban.

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* nem előzmények nélküli próbálkozás, megvan az az előnye, hogy tanulhat, okulhat a szerző az előzők hibájából, tévedéseiből, fogyatékoságaiból, viszont erőneit, jó megoldásait követheti, átveheti, esetleg tovább fejlesztheti. A tár szerkesztője, Szabó T. Attila az anyaggyűjtés nehéz és felelősségteljes munkájában továbblépett az elődök szabta úton. Ő is közzözi elemeket gyűjt az erdélyi magyar írásbeliség emlékeiből, de a közhasználatú szóanyag teljes egészét felveszi, azaz — szemben a régi purista törekvésekkel — beiktatja a tár szóanyagába az idegen és jövevényszavakat is: Ez az álláspontja a nyelv sokszínűségének, gazdagságának, a három nemzet évszázados együttéléséből fakadó nyelvi kölcsönhatás el nem hanyagolható tényének következetes rögzítésére való törekvéséből ered.

Újdonság még az is a tárban, hogy önálló címszókként jelentkeznek a főszavakon, összetett szavakon kívül a származékszavak, a képzett és nem egyszer az eddigi szótárakban nem

szereplő raggal, jellel ellátott szavak is, sőt még szókapcsolatok is a szövegekben való gyakoriságuk és elevenységük miatt.

Ez az elgondolás a gyűjtésben hihetetlen mennyiségű anyagot eredményezett. Az évtizedeken át egyedül végzett gyűjtés egyébként a tudós szerző egyetlen tanulmányainak megkezdése óta Tavasz Sándor, jeles professzora buzdítására és Kelemen Lajosnak, a levéltári kutatásban atyamesterének hatására szinte megszakítatlanul öt évtizeden át tartott. Az eredmény több mint másfél millió adatot tartalmazó szócédula-tenger. (Szerencsém volt látni ezt a hatalmas anyagot a szerző otthonában. A cédulakötegek, a cédulás dobozok szinte elborították a szerző dolgozószobáját, majdnem kiszorítva még összehordójukat is.) Ez az imponáns mennyiségű adathalmaz nyolc kötetre való szóanyagot tartalmaz!

Milyen időköz ölelnek fel az adatok? Erdély történetének a legizgalmasabb periódusait. Először a fejedelemség megalakulását véve alapul, csak a XVI. század ötödik évtizedétől kezdve cédulázta a szavakat Szabó T. Attila, kutatás közben azonban nyelvtörténeti szempontból is sok értékes XVI. század eleji, XV. század közepi adatra bukkant, ezért az alsó határt a XV. század közepében jelölte meg, míg a felső határ a XIX. század vége, az 1870-es évek vége lett. „... eddig még egyetlen nyelvtörténeti jellegű szótári egybeállítás szerkesztője sem merészelt elmenni.” (Szabó T. Attila Pais-émlékkönyv. 71.)

A tár adatainak földrajzi határai is gyűjtés közben módosultak. Először csak a történeti Erdély, a Partium nélkül, felé fordult a szerző érdeklődése, később azonban a szavak és a nyelvi jelenségek, jövevényszavak, kölcsönszavak földrajzi elterjedése megállapításának igénye megkívánta a régi Szatmár megyéből, Máramarosból származó levéltári adatok felvételét is. Ezzel igen színes és változatos nyelvjárási terület adatai kerültek feljegyzésre!

Honnan kerültek kibányászásra, kijegyzésre az adatok, azaz mik voltak a források? Zömében a nyelvtörténeti kutatás számára eddig hozzáférhetetlen levéltári darabok, a rendezetlen levéltárakban őmlésztett állapotban levő iratok, a helyi írásbeliség legkülönbözőbb hivatali és magánéletbeli,

változatos tartalmú iratfajai: birtok-összeírások, urbáriumok, inventáriumok, végrendeletek, osztálylevelek, kelengyelajstromok, vallatások jegyzőkönyvei, csere- és adásvételi iratok, nyugták, körlevelek, egyházi, törvénykezési jegyzőkönyvek, városi tanácsai, falusi, székeli jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágylevelek, naplók, elmékedések, missilisek stb. és néhány történeti kiadvány.

Számos forrása közül említsünk meg néhányat: az abrudbányai Nagy család levelezése, I. és II. Apafi Mihály naplója, a gróf Bánffyak levéltára, a báró Kemény család csombordi és csekelaki iratai, a kolozsvári kovács céh levelezése, az erdélyi református egyházkerületi levéltár, II. Rákóczi György családi levelezése, Torda város levéltára, a báró Wesselényi család hadadi és zsbói levéltára stb.

Az összegyűlt mérhetetlen bőségű anyag teljes egészében nem kerülhetett be a tárba, ezért a szerzőnek nem kis gondot okozott a válogatás. De sikerült neki! A tár sikeresen mutatja be öt évszázad erdélyi köznyelve szavainak, szókapcsolatainak nemcsak hangalakbeli változatait, hanem nyelvtani, mondattani funkcióját is, sőt az eddigi magyar nyelvtörténeti szótárakhoz mérten hasznos újdonságként használati körüket, s stilisztikai értéküket is. S teszi ezt a szóföldrajzi elterjedtséget is regisztrálva.

Mivel szerkesztés közben a szerző szívéhez nőtt szócédulákat alaposan meg kellett rostálni, alapos mérlegelésre volt szükség, bevegjen-e minden szót, minden jelentkező adatot. Az I. kötet terjedelmét és a gazdagon adatolt címszókat látva felmerült magában a szerzőben is, hogy a jövőendő kötetekben az adalékkihagyásban még szigorúbban kell lenni. Tökéletes igaza van, de a magános szerkesztői munkának ez a minden adathoz, minden cédulához való ragaszkodás természetes következménye. A következő kötetek szerkesztőmunkatársait nem köti majd a szubjektivitás, szigorúbban tudják megrostálni a bőséges adathalmazt.

A tár szerkezete: a szócikkek ábécérendben követik egymást. Ha bizonytalan az alak, előtte és utána? áll.

A szócikkek felépítése: első helyen áll a címszó, ha még ma is él, mai helyesírással, ha idegen, a felte-

hető egykori ejtett változatban; ha szükséges, szófaji és stilisztikai minősítés követi, majd három nyelvű (magyar, román, német) jelentés és jelentésárnyalatok. Ha a jelentés csak hozzátvetőleges, akkor kb. jelzést kap. A régiségbeli adatok betű szerint írt, szöveghű felsorolása egészíti ki a jelentéseket időre, helyre, forrásra utalással, megjegyzéssel. A szó szókapcsolatban, szólásban való előfordulását is felveszi a szerző a szócikkbe. Külön bekezdésben szerepel a szó esetleges hangalaki változata, állatnévi, helynévi, személynévi előfordulása. A szócikket más alakú változatokra való utalások zárják le. Esetleges néprajzi, nyelvföldrajzi elterjedésre, jelentésváltozatra, használatra utaló magyarázat, megjegyzés van még más szedéssel egy-egy szócikkben.

Ha belelapozunk a tárba, már a három betű, A—C anyagából is élénk áll Erdély a maga sajátos nyelvével, szókinccsével, melynek a mi székelyeink, Vojlovica, Székelykeve, Sándor-egyháza lakói is örökösei. Sok szó már az ő nyelvükből ismeretes, néhányra a szlavóniai magyarság nyelvét ismerve figyelünk fel, de sok, nagyon sok szó eddig még szótárban sem szerepelt, még a szakemberek számára is újak.

A tár szóanyaga a mögötte levő tárgyi valósággal felvillantja előttünk 500 év történelmét, a gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyokat, az emberek viselkedését, szokásait, hitvilágát, foglalkozását, viseletét, az ember közvetlen környezetét, az embert körülvevő természetet, de következtethetünk az adatokból az állatvilágra, a növényekre, ásványokra, feldolgozásukra, kitermelésükre, egyszóval az egész bonyolult életet megmutatja a *Szótörténeti Tár*. Éppen ezért nem közönséges szótár ez, hanem az erdélyi élet, az erdélyi hétköznapi valóság enciklopédiája, s mint ilyen fontos ismeretek tára azonkívül, hogy nyelvi adatok tára.

Alljon itt tanúképpen néhány szócsalád:

1. ablacska (ablakocska), ablak, ablakatlan (ablaktalan), ablakbélés (az ablakok belső deszkázata), ablakcsináló (ablakos), ablakfa (ablaktok), ablakfamelék (ablaktok oldalrésze), ablakfedőtábla (ablaktábla), ablakfél (kő ablakkeret oldalrésze), ablakfélfa, ablakfélkő (faragott ablakkeretkő), ablakfia (ablaktábla), ablakfiók (ablaktábla), ab-

lakfligli (ablakszárny), ablakgáter (ablakrács), ablakhorog, ablakkereszt (az ablakszárny keresztfája), ablakkő (kő ablakkeret), ablakkönyöklő (ablakkeresztpárkány), ablakmellék (ablaktok), ablakmellékfa (ablaktok), ablaknyitás, ablakocska, ablakos népi, szőtt (hímzett mintás), ablakráma, ablakramatok, ablakrontás (ablakrongálás), ablakrostély (ablakrács), ablaksarok, ablakszemöldök (az ablaktok felső vízszintes része), ablaktábla, ablaktányér (ablaküveg), ablaktartó vasrudacska (vas ablakrács rúdja), ablaktok, ablaktokos ráma (ablakkeret tokjával).

2. asszony (érdekes a jelentésének fejlődése: fejedelemasszony, úrnő, földesúr felesége, a ház úrnője, mesterné, nő, férjes asszony), asszonyállat (nő, férjes asszony), asszonyállati rend (asszonynépség), asszonyállat-míves (női napszámos), asszonyember (nő, férjes asszony), asszonyember-cseléd (női háztartási alkalmazott), asszonyember-csizma, asszonyember-ing, asszonyember-köntös, asszonyember-nyom, asszonyember-öltözlet, asszonyember-saru, asszonyember-szolgaló, asszonyember-természetű (nőies természetű), asszonyember-változat (női fehérnemű), asszonyholmi, asszonyi állat, asszonyi ember, asszonyi nép (nő), asszonyka, asszonykaput (női kabát), asszonynép, asszonyol (földesasszonyának nevez), asszonyos (asszonybolond), asszonyság (úrasasszony), asszonyszülő (szülőfajta).

3. bokály (ónmázás korsó); bokálycsésze (ónmázás cserépcsésze), bokálycsupor (ónmázás bögre), bokályedény (ónmázás edény), bokályház (ónmázás fajanszcsempével borított falú szoba), bokálykályha (ónmázás kemencecsempe), bokálykályha-kemence (ónmázás csempekemence), bokálykemence (ónmázás csempekemence), bokálymázú (ónmázás), bokály-szegeletkályha (ónmázás cserépsarokcsempe), bokálytányér (ónmázás tányér), bokály-üvegpalack (korsószerű üvegpalack).

4. céh, céhális (céhbeli), céhalista (céhbeli), céhapa (atyamester), céhbeállítás-taksa (céhbe lépési illeték), céhbeálló pénz (céhbe lépési pénz), céhbeli, céhbiztos (céhellenőr), céhelöljáróság, céhes, céhgyűlés, céhgyűlési taksa (céhgyűlésről való hiányzás váltásága), céhház, céhigazság (céhbeli jog), céhlevél (kiváltságlevél), céhmester, céhmesteri hivatal

(céhatyamesteri hivatal, céhmestertárs, céhmester-tétel (céhatyaválasztás), céhnap, céhprivilegium).

5. cáp (öreg kecskebak), cápbak (bakkecske), cápbőr (bakkecskebőr), cápbűz (förtelmes, undorító bűz), cápgidó (gödölye), cápkecske (bakkecske), cápkecskeolló (bakgida), cápmiőr-kecske (másodéves bakkecske), cápocsa (gödölyecske), cápocskabőr (bakgidabőr), cápolló (gödölye), cápsa (gödölye), cápsor (gödölye).

6. cipő, cipőbél, cipőcska, cipődagasztó-teknő, cipőfogó (szakajtó), cipőfogó-kendő (szakajtokendő), cipőfogó-keszkenő (szakajtokendő), cipőfogókosár (szakajtó), cipőgyűrő-asztal, cipőgyűrő-tábla (nyújtódeszka), cipőhámozó (a cipőhéj hámozását végző), fejedelmi udvari (személy), cipőhámozó-kés, cipőhámozó-szekér (cipőszállító szekér), cipőhányó lapát (cipőbevető lapát), cipőhátú, cipőhordó, cipőka, cipőkosár (szakajtó), cipőpirító, cipőpremonda (cipőjárandóság), cipős (cipőjárandóságos), cipőskosár, cipősütés, cipősütő, cipősütőné (cipősütő kofa), cipősüttetés, cipősüttető, cipőszaggató keszkenő, cipőszaggató tábla, cipőszakasztás, cipőszakasztó, cipőtartó, cipővető lapát.

Az I. kötetet Szabó T. Attila 1966 januárjától 1972 elejéig egyedül szerkesztette meg. Azóta azonban maga nevelte segítőitársai vesznek részt a szerkesztés felelősségteljes munkájában a szerzőtől kidolgozott elvek alapján. Ezzel nagy terhet vesznek le a 70. évet az idén betöltő, de még mindig töretlen lelkesedéssel s óriási munkabírással dolgozó, éjt nappallá tevő munkát végző tudós válláról. Ennek az együttműködésnek az lesz az eredménye, hogy beteljesülhet az ígéret, évente megjelenik egy-egy kötet a nyolc kötetre tervezett munkából. „Tíz év alatt kiadhatjuk az utolsó kötetet is megfeszített erővel” — ígéri a szerkesztő.

Az I. kötet tartalma: Előszó (három nyelven — magyarul, románul, németül); Tájékoztató három nyelven (a tár története, a tár rendeltetése, a tár anyaga, szóanyagának tér- és időbeli határai, anyagának forrásai, az adalékok kijegyzésének és felhasználásának módjáról, a megszerkesztendő adalékanyag nagysága és a felhasználandó adatok számának csökkentése, szerkezete és szerkesztési kérdései); Rövidítések az egykorú

szövegekben; Szerkesztési rövidítések; Forrásjelzet-rövidítések. Ezután a tár szövénye következik. Helyesbítések jegyzéke zárja le a kötetet.

A kötet megjelenésének előkészítésében nagy segítséget jelentett a román nyelvű értelmezést készítő Kelemen Béla és a német nyelvű értelmezést végző Nagy Jenő. Mindketten régi, meghitt munkatársai a szerzőnek.

Ezt az egyedülálló vállalkozást, mely a szavak születésének, elhalásának, jelentésük, hangalakjuk változásának, a román, német és egyéb kölcsönshavak megjelenésének, életének hű képét adja a XV. század közepétől a XIX. század végéig, majd fél-ezer éven át tengernyi adattal bizo-

nyítva, egy egész emberi életet átfogó céltudatos munkának ezt a gyümölcsét a Kriterion könyvkiadó méltó módon prezentálta az olvasóknak. A legfinomabb papíron szépen, tisztán szedve került az olvasó kezébe a tár. Okvetlen meg kell emlékeznünk a szedőkről is, akiknek nem volt éppen könnyű dolguk a háromnyelvű szöveg szedésekor, de derekasan helytálltak, a hibajegyzék minimálisan csekély kiigazításra hívja fel a figyelmet.

A szép kiállítás is hozzájárult a könyv sikeréhez. Oly nagy sikert ért el a tár, hogy pár nap alatt több ezer példányt elkapkodtak az olvasók. Már a második kiadás is fogyóban van. Ez pedig nem lebecsülendő tény egy szótár esetében!

PENAVIN OLGA

